

КОНЦЕПТ «РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ» ЗА ІСПАНСЬКИМИ ПЕДАГОГІЧНИМИ ТРАКТАТАМИ МЕЖІ XIX–XX СТ

THE CONCEPT OF “INTELLECTIVE EDUCATION” IN SPANISH PEDAGOGICAL TREATISES AT THE TURN OF THE XIX AND XX CENTURIES

У статті з'ясується, яким чином тлумачився концепт «розумове виховання» іспанськими педагогами на межі XIX–XX ст. у низці педагогічних трактатів, виданих у різних куточках Іспанії у 1890–1910-х рр. із метою вдосконалення теоретичної педагогічної підготовки учительства. У працях визначних іспанських педагогів П. де Алькантара Гарсії, Р. Бланко Санчеса, Г. Рекуєро Гарсії, П. Креспі, П. Мартінеса Палао, Х. Фернандеса-Хіменеса та інших напрям розумового виховання було окреслено як провідний серед напрямів духовного виховання. В іспанських педагогічних трактатах межі XIX–XX ст. своєрідним чином трактувалося співвідношення розумового виховання і навчання. Здебільшого іспанські педагоги відстоювали позицію, що навчання є тільки джерелом знання, яке живить розум, а розвинення розумових здібностей душі, даних людині від природи, уможливується за умови добре організованого розумового виховання.

На переконання іспанських педагогів на межі XIX–XX ст., розумове виховання спрямовується на розкриття і проявлення різних функцій розуму людини, таких як сприйняття, увага, уява, пам'ять, мислення, розуміння, судження. Процес розумової діяльності в іспанських педагогічних трактатах отожднювався з пізнанням. Пізнання розумілося як суб'єкт – об'єктне відношення між людською душею і пізнаваням предметом, унаслідок установа якого в розумі виникають, піддаються аналізу, обдумуванню, творенню умовиводів та суджень образи об'єктів дійсності.

Характерно, що є чимало розбіжностей у визначеннях основних розумових функцій і операцій, поясненнях послідовності розвитку розумових здібностей душі людини, наведених в іспанських педагогічних трактатах 1890–1910-х рр. Проте у тлумаченні концепту «розумове виховання» іспанські педагоги доходили одного знаменника – обґрунтування значення розвинення розуму для розкриття і вдосконалення духовної природи людини. Розум і дух для іспанської педагогіки на межі XIX–XX ст. – поняття тотожні. Розум дає людській душі змогу пізнати світ, саму себе і зрозуміти власне доленосне призначення – навіщо людина була приведена у земний світ Богом і чому вона має заслуговувати право на благодатну «вічність».

Ключові слова: іспанські педагогічні трактати, іспанські педагоги, розумове виховання, розум, розумові здібності душі, пізнання, дух.

The article reveals how the concept of “intellective education” was interpreted by Spanish educators at the turn of the XIX and XX centuries in a number of pedagogical treatises published in various parts of Spain in the 1890s and 1910s in order to improve the theoretical pedagogical training of teachers. In works written by well-known educators, in particular P. de Alcantara Garcia, R. Blanco y Sanchez, G. Recuerdo Garcia, P. Crespi, P. Martinez Palao, J. Fernandez-Jimenez and others, the direction of intellective education was designated as leading among the directions of spiritual education. In Spanish pedagogical treatises at the turn of the XIX and XX centuries the relationship between intellective education and learning was interpreted in a peculiar way. For the most part, Spanish educators argued that learning is only a source of knowledge and intellective education serves to create conditions for the development of the mental abilities of the human soul given to it from nature.

According to Spanish teachers at the turn of the XIX and XX centuries, intellective education is aimed at revealing and manifesting of various functions of the human mind, such as perception, attention, imagination, memory, thinking, understanding, judgment. The process of mental activity was identified with cognition in Spanish pedagogical treatises. Cognition was understood as a subject – object relationship between the human soul and the object being recognized, as a result of which images of objects of reality arise in the mind, are subjected to analysis, reflection, creation of inferences and judgments.

There were many differences in the definitions of basic intellectual functions and operations, in the explanations of the sequence of the development of mental abilities, given in Spanish pedagogical treatises of 1890–1910's. However, in interpreting the concept of “intellective education” Spanish educators were in solidarity justifying the importance of development of intellect in the disclosure and improvement of the human spiritual nature. Mind and spirit for Spanish pedagogy at the turn of the XIX and XX centuries were identical concepts. The mind allows the human soul to know the world and to know itself.

Key words: Spanish pedagogical treatises, Spanish educators, intellective education, mind, mental abilities of human soul, cognition, spirit.

УДК 37.013.46: 37.025 =134.2 “18/19”
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-2.4>

Зайченко Н.І.,
докт. пед. наук,
професор кафедри загальної
та прикладної психології
Інститут екології економіки і права

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Духовна природа людини може розкритися тільки тоді, коли усім людським здібностям, дарованим Богом, гармонійним чином буде надано добре виховання – і моральним здібностям, і вольовим, і естетичним, і розумовим. Це – провідна думка іспанських педагогів на межі XIX–XX ст., яка канвою проходить крізь низку педагогічних тракта-

тів, виданих у 1890–1910-х рр. і призначених для поліпшення теоретичної учительської підготовки. Особливе місце у педагогічних трактатах було відведено висвітленню питань про виховання розумових здібностей душі людини та розкриттю сутності розуму, оскільки розумове виховання розумілося іспанськими педагогами найважливішим напрямом духовного виховання.

Іспанські педагоги в тлумаченні концепту «розумове виховання» виходили з того, що людина, будучи від природи наділена інтелектуальними здібностями, потребує для їх повноцінного розвитку створення спеціальних педагогічних умов: з одного боку, організації навчання, у процесі чого людина здобуватиме знання, що збагачуватиме її розум, з іншого боку, здійснення розумового виховання, яке сприятиме розкриттю індивідуальних інтелектуальних здібностей вихованців та їх вдосконаленню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання теоретичної педагогіки в Іспанії на межі XIX–XX ст. у контексті загального історико-педагогічного процесу досліджували іспанські науковці Б. Делгадо Кріадо (B. Delgado Criado), А. Капітан Діас (A. Capitan Diaz), В. Гарсія Оз (V. Garcia Hoz), А. Голіно Каррільо (A. Golino Carrillo), Х. Руїс Берріо (J. Ruiz Berrio), Х. Геренья (J. Guereña), А. Тіана Феррер (A. Tiana Ferrer), О. Негрін Фахардо (O. Negrin Fajardo), Х. Вергара (J. Vergara Ciordia), А. Віньяо Фраго (A. Vifao Frago), Р. Вальс Монтеc (R. Valls Montes), М. Пуельєс Бенітеc (M. Puelles Benitez), Х. Гарсія Фрайле (J. Garcia Fraile), Р. Серрано Моралес (R. Serrano Morales), М. Бургос Алонсо (M. Burgos Alonso) та інші. Окремі аспекти проблеми розумового виховання в іспанській педагогічній думці на межі XIX–XX ст. вивчалися і висвітлювалися в наукових роботах сучасних іспанських дослідників М. Ерраїса Гаскуєньї (M. Herraiz Gascueña), М. дель Кура (M. del Cura), Р. Уертаса (R. Huertas) та інших.

Мета статті – з'ясувати, яким чином у педагогічних трактатах, виданих у 1890–1910-х рр. в Іспанії з метою удосконалення теоретичної педагогічної підготовки шкільних учителів, визначними освітянами, викладачами теорії педагогіки трактувався концепт «розумове виховання».

Виклад основного матеріалу. У трактаті «Елементарні замітки з педагогіки, або основи виховання та методи навчання» (Пальма, 1891 р.) П. Креспі (Pedro Crespi) констатувалося: «Розумове виховання – це той напрям виховання, який стосується розвинення й удосконалення різних інтелектуальних здібностей людини» [1, с. 35].

Основна мета розумового виховання полягає в тому, щоби спрямувати інтелектуальні здібності на виконання доленосного призначення, для якого була створена людина. Залишаючись неуком, людина не в змозі прагнути до щастя ні в його земному модусі, ні в його модусі вічному. Набувати знання та досвіду, пізнавати істину і навчатися правил поведінки у житті – провідні шляхи розвинення інтелектуальних здібностей [1, с. 36–37].

На погляд П. Креспі, інтелектуальні здібності є не що інше, як різноманітні прояви властивості людини пізнавати світ; це – передовсім «сприйняття, увага, пам'ять, уява, судження і мис-

лення» [1, с. 36]. Розвиваються інтелектуальні здібності поетапно: спочатку проявляється чуттєве сприйняття, згодом – увага, яка дає змогу утримувати знання про об'єкти, пізніше – пам'ять, котра уможливує збереження набутих знань, а з часом розкриваються судження та мислення. Усі ці розумові функції тісно пов'язані і тільки усі разом забезпечують повноцінне розвинення особистості [1, с. 36].

Педагог П. де Алькантара Гарсія (Pedro de Alcantara Garcia) у праці «Компендіум теоретично-практичної педагогіки» (Мадрид, 1891 р.) стверджував, що розумове виховання має на меті «розвинення усіх енергій, які конституують нашу здібність думати і пізнавати» [2, с. 165]. Досягнення цієї мети передбачає врахування двох важливих умов: по-перше, того, що розвиток розумових здібностей потребує правильного їх спрямування і тренування; по-друге, того, що розум має живитися знаннями так само, як тіло живиться харчуванням. Перша умова відображає необхідність виховання розуму, а інша – необхідність його навчання [2, с. 165–166].

У «Педагогічному трактаті» (Мадрид, 1896 р.) П. де Алькантара Гарсії наголошувалося, що «розум – це здібність душі пізнавати речі і розуміти істини» [3, с. 64]. Пізнавати означає бачити або представляти у свідомості реальність об'єкта, який пізнається, вирізняючи його серед відмінних інших та порівнюючи його з подібними. Способи і засоби здійснення праці розуму з мислення і формування або набуття знань називаються «функціями розуму». Тими функціями розуму, які проявлятимуться одразу при безпосередньому спрямуванні суб'єкта на пізнаваний об'єкт, будуть «увага, сприйняття і рішення», а тими функціями, котрі виявлятимуться у процесі пізнання об'єкта, стануть «поняття, судження і умовиводи» [3, с. 65]. У процесі пізнавальної діяльності можуть здійснюватися і інші функції розуму. Так, «похідними функціями уваги будуть спостереження, обдумування, абстрагування, порівняння і узагальнення» [3, с. 65–66].

Задля розвинення розуму учитель має, по-перше, слідкувати, щоб у вихованців не формувалися хибні уявлення про явища реальності; по-друге, починати навчання формулюванням суджень із порівняння, пошуку аналогій; по-третє, навчання розмірковуванню застосовувати на різних уроках – і при вивченні мови, і при вивченні історії, географії, математики, фізики та інших предметів [3, с. 98].

У трактаті «Судження з педагогіки» (Кордова, 1898 р.) Х. Фернандеса-Хіменеса (Jose Fernandez Jimenez) визначалося: «розумове виховання стосується життя розуму і призначається для розвинення, спрямування і збереження пізнавальних здібностей» [4, с. 66].

Розум виявляється різними способами, наприклад, через сприйняття, увагу, пам'ять, уяву, судження, міркування, осмислення, розуміння, узагальнення тощо.

Х. Фернандес-Хіменес зауважував, що окремі педагоги, серед них Ж. Руссо, вважають, що розвиток розумових здібностей дитини здійснюється поетапно: спочатку розвивається чуттєве сприйняття, згодом – пам'ять і пізніше – розум. Інші ж педагоги відстоюють позицію, що розумові здібності розвиваються усі одразу і цей процес є спонтанним [4, с. 67–68].

На думку автора педагогічного трактату, ідеал розумового виховання – це розвинення усіх даних людині інтелектуальних здібностей відповідно до їх призначення. І між самими цими здібностями не має виникати суперечностей, адже усі вони спрямовуються на досягнення однієї мети [4, с. 69].

У «Компендіумі теоретично-практичної педагогіки» (Мурсія, 1893 р.) П. Мартінеса Палао (Pascual Martinez Palao) йшлося про те, що розумове виховання має ставити собі за мету розвинення розуму індивіда, а джерелом для цього стане пізнання світу, усього навколишнього, усього, що впливає на нього. «Розум то є здібність пізнавати, а пізнання – це влада душі над уявленням дійсності речей. Для прояву цієї здібності мають бути суб'єкт, об'єкт і відношення: суб'єкт – це душа, яка пізнає; об'єкт – це будь-яка пізнавана річ, однією з них може бути і сама душа; відношення – це пізнавальний зв'язок між суб'єктом і об'єктом», – пояснював педагог [5, с. 118].

На погляд П. Мартінеса Палао, «як у житті тіла мозок є органом королівським, органом, який керує усіляким рухом, так само у вищому житті духу розум є здібністю ключовою, здібністю, яка направляє і упорядковує діяльність душі» [5, с. 118–119].

Процес пізнання полягає у тому, щоб «у душі формувалися образи об'єктів з їхніми якостями і відношеннями», а «мислення – це робота душі з пізнання» [5, с. 124].

У «Компендіумі...» П. Мартінеса Палао зазначалося, що розумова діяльність розпочинається з уваги. Проявами уваги стануть сприйняття та усвідомлення. Завдяки увазі людина отримує знання. «Увага – це є зосередження розуму на об'єкті для пізнання його. Якщо доля розуму – пізнавати, а для пізнання необхідно докладати увагу, то звідси прямо виходить, що увага має велике значення і найголовніше, щоби розум міг виконати свою долю», – стверджувалося в педагогічній праці [5, с. 124–125].

Одним із найскладніших завдань у педагогічному процесі, на погляд П. Мартінеса Палао, є формування довільної уваги вихованців. У дитинстві виявляється тільки мимовільна увага, а от вироблення довільної уваги потребує виховної праці. Задля цього учитель має не переванта-

жувати свої уроки і дбати, щоби його пояснення були зрозумілими для учнів. Головне – викликати любов вихованців до пізнання, до розмірковування [5, с. 127].

Сприйняття визначалося в «Компендіумі...» як вищий ступінь уваги та як одна з функцій здібності мислити. Сприйняття дає змогу душі формувати образи об'єктів. Воно може бути зовнішнім, якщо його джерелом виступають об'єкти навколишнього світу, і внутрішнім, якщо джерелом є «об'єкти психологічного порядку» – ідеї, почуття, вольові рішення [5, с. 128].

У праці П. Мартінеса Палао було схарактеризовано й інші розумові здібності душі, зокрема уяву, судження, мислення, розуміння, пам'ять.

В «Елементарному педагогічному трактаті» (Мадрид, 1901 р.) Р. Бланко Санчеса (Rufino Blanco y Sanchez) доводилося, що розумове виховання націлюється передусім на розвинення розуміння. Біда окремих сучасних шкіл, за твердженням педагога-богослова, полягає в тому, що вони у справі розумового виховання роблять культ пам'яті, але зовсім не піклуються про розуміння дитини [6, с. 74].

Р. Бланко Санчес, обґрунтовуючи значення розумового виховання у школах початкового навчання, робив деякі важливі висновки, зокрема, він зауважував: «Розумове виховання має допомагати досягненню мети загальної освіти; розумове виховання спрямовується на пізнавальні здібності вищого порядку; у справі розумового виховання необхідно урахувати дані про відмінності здібності розуміння у вихованців; розумове виховання є неможливим без попереднього виховання, навіть недосконалого, чуттєвих здібностей, оскільки ці здібності проявляються раніше розумових» [6, с. 75].

Педагог Г. Рекуеро Гарсія (Galo Recuero Garcia) наголошував на тому, що «розумове виховання має на меті розвивати інтелектуальні здібності за допомогою відповідних вправ, змушуючи розум мислити» [7, с. 169].

Обґрунтовуючи значення розумового виховання в житті людини, педагог зазначав: «Без розумового виховання людство назавжди лишилося б у дитячому стані, жило б як тварини, будучи недосконалим, як і вони» [7, с. 169].

Так само, як і інші педагоги, Г. Рекуеро Гарсія вважав, що розумове виховання і навчання – не є одне й те саме. Розумове виховання – ширший за навчання процес. Навчання тільки створює умови для розвинення розуму, пропонує знання, в той час як виховання займається безпосереднім розвитком розумових здібностей [7, с. 170].

За твердженням Г. Рекуеро Гарсії, «розум – це одна із сил духу, призначена для розуміння та розмірковування» [7, с. 170].

Розум спрямовується на оволодіння істиною, однак, як і усяка сила, він обмежений. Саме через

свою обмеженість людський розум не спроможний осягнути таїни, сутність яких – нескінченність, як, наприклад, не спроможний пізнати таїну Бога [7, с. 170–171].

Пізнання – це сфера зіткнення людини з об'єктивною дійсністю. Пізнання буває емпіричним (спостереження), раціональним (доведення) та емпірико-раціональним (поєднання двох попередніх). Якщо зосереджуватися на предметі пізнання, то можна розрізнити чуттєве і розумове пізнання, де перше є дослідженням конкретних об'єктів за допомогою відчуттів, а інше – проникненням у сутність речей за допомогою розуму, здатного робити абстрагування. Якщо ж акцентувати на суб'єкті пізнання, то варто відокремлювати зовнішнє і внутрішнє пізнання, де перше є дослідженням матеріального світу (перцепція), а інше – заглибленням у внутрішній духовний світ (рефлексія) [7, с. 174].

На погляд Г. Рекуеро Гарсії, розумові функції доцільно класифікувати як емпіричні, концептуальні, відтворювальні і раціональні. Емпіричні розумові функції здійснюються «при зовнішньому і внутрішньому сприйнятті знань та їхньому усвідомленні розумом». Концептуальні (абстрагування і узагальнення) функції слугують «для перетворення сприйнятих знань шляхом індивідуальної абстракції та розгрупування». Відтворювальні (пам'ять) функції необхідні для пригадування знаного. Раціональні розумові функції (судження і мислення) уможливають поєднання одного знання з іншим та отримання нового [7, с. 179–180].

Висновки. Людський розум – одна з найпотемніших речей земного буття. Його енергія – невичерпна, йому не підвладно осягнути хіба що таїну Бога. Для іспанських педагогів на межі XIX–XX ст. розум – це дух, духовна енергія, якою людина наділена з волі Божій. Однак це не просто «небесний» дар, а скоріше приречення людини. Сповнюючи своє доленосне призначення, людина здобуває «вічність». Розум дає їй змогу правильно (за законом Божим) розпорядитися обмеженим у часі земним буттям.

У поясненнях сутності розуму іспанські педагоги на межі XIX–XX ст. дотримувалися спільної думки про те, що розум є властивістю душі і призначений для пізнання людиною світу. Сам процес пізнання не трактувався іспанськими педагогами однозначно. Характерно багато розбіжностей і

в окресленні структури пізнавальної діяльності, і у визначенні основних розумових функцій та операцій. Разом із тим у кожному з іспанських педагогічних трактатів 1890–1910-х рр. утілено велике прагнення наставників учительства осягнути природу людського розуму та з'ясувати його значення у становленні людської особистості як духовного єства.

Іспанськими педагогами на межі XIX–XX ст. за розумовим вихованням людини закріплювалася грандіозна місія, не стільки в особистісному, скільки надприродному сенсі. Розкриття, проявлення й удосконалення інтелектуальних здібностей індивіда мають значення не стільки для блага земного його існування, скільки для потенційного надбання ним небесної благодаті. Людський розум, маючи творчу сутність і будучи інструментом перетворення реальності, не є тим не менше самостійною силою, а є тільки силою підрядною, підпорядкованою «таїні Бога». Саме тому людському пізнанню підвладні і об'єктивний світоустрій, і суб'єктивний роздум, але для нього недосяжні ні абсолютна свобода (Бог), ні вічна безмежність (небуття). Виховати розум означає настановити людину на шлях істинний, де істина уже установлена. На цьому шляху людський розум може ставати владикою істини і навіть її суддею, проте ніколи не посягне стати її зачинателем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Crespi P. Nociones elementales de Pedagogia o principios de educacion y metodos de enseñanza segun el programa de esta asignatura en la Escuela Normal de Maestros de Baleares. Palma : Establecimiento tipografico de Juan Colomar y Salas, 1891. 206 p.
2. Alcantara Garcia P. Compendio de Pedagogia teorico-practica. Madrid : Libreria de la Viuda de Hernando y C., 1891. 440 p.
3. Alcantara Garcia P. Tratado de Pedagogia. Madrid : Saturnino Calleja, 1896. 440 p.
4. Fernandez-Jimenez J. Disertaciones de Pedagogia para uso de los alumnos de las escuelas normales y de los maestros de primera enseñanza. Cordoba : Imp. La Region Andaluza, 1898. 292 p.
5. Martinez Palao P. Compendio de Pedagogia teorico-practica. Murcia : Libreria de D. Clotilde Santamaria, 1893. 300 p.
6. Blanco y Sanchez R. Tratado elemental de Pedagogia. Madrid : Imprenta Moderna, 1901. 333 p.
7. Recuero Garcia G. Pedagogia. Educacion General. T. 1. Valencia : Establecimiento tipografico "La Gutenberg", 1912. 363 p.